

УДК 321.01

Чабанна М. В.

ВПЛИВ ІДЕЙ Г. САЙМОНА НА СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

У статті проаналізовано роль праць Г. Саймона як автора моделі обмеженої раціональності, у розвитку теорії прийняття політичних рішень.

Ключові слова: політичне рішення, теорія прийняття політичних рішень, модель обмеженої раціональності, оцінка ефективності управління.

Теорія прийняття рішень виникла у середині ХХ ст. у межах таких наук, як економіка, право, психологія. В цій теорії для вивчення суспільних реалій було розроблено підходи до дослідження процесу прийняття політичних рішень, і на сучасному етапі вона відіграє ключову роль у політичній науці.

Основними підходами до дослідження управлінського процесу в межах теорії прийняття політичних рішень є біхевіоралістський, системний, когнітивний, раціональний, інкрименталістський, динамічний, мережевий, інституційний, неоінституційний та ін. Розробка цих підходів триває з середини ХХ ст. до сьогодні, її особливістю упродовж усього періоду є паралельний розвиток вказаних підходів до розгляду об'єкту дослідження. На сучасному етапі особливу популярність здобули такі підходи: динамічний, мережевий, інституційний та неоінституційний. Переважно всі вони враховують наявність так званої «обмеженої раціональності», яка стосується ресурсів, використовуваних у процесі прийняття рішень. До вказаних ресурсів належать інтелектуальні, фінансові, інформаційні, технічні та інші можливості, які відіграють роль як під час формування та ухвалення проекту політичного рішення, так і за його реалізації.

Проте ідея так званої всеохопної раціональності, на протипагу якій запропоновано вказану модель, упродовж тривалого періоду відігравала важливу роль під час дослідження процесу прийняття рішень. Раціональний підхід та відповідну модель всеохопної раціональності розробили Дж. Бьюкенен, К. Ерроу, Е. Даунс, Г. Беккер,

У. Нісканен та інші вчені, яких відносять до прихильників неокласичної теорії, оскільки вони підтримували ідею про можливість використання економічних методів до дослідження суспільних процесів. Загалом економічний, неокласичний підхід приділяє увагу ключовій ролі індивіда у політичному процесі. Цей індивід прагне максимізувати свою вигоду та мінімізувати витрати, має свої інтереси та цілі, яких прагне досягти за допомогою оптимальних засобів. При цьому він має необхідну для прийняття рішень інформацію про альтернативи та наслідки їх реалізації, а вибір між альтернативами робить на підставі преференцій і раціональних правил. Також не враховуються преференції інших суб'єктів, які можуть впливати на рішення.

У цілому, економічний підхід до процесу прийняття політичних рішень означає приділення уваги максимізуючій поведінці, – йдеться про максимізацію функції корисності фірмою, профспілками, урядовими структурами [1, 26]. У неокласичній теорії економічну поведінку втілено в усіх прийнятих рішеннях, у тому числі в політичних. Отже, всі дії відбуваються відповідно до економічних принципів: розрахунку та оптимального вибору. Тобто, наявною є необхідна для прийняття рішення інформація; поведінка суб'єкта прийняття рішення є егоїстичною; немає зовнішніх обмежень, які могли б вплинути на максимізацію корисності.

Отже, «економічна», або раціональна людина приймає найкраще з погляду корисності рішення, керуючись при цьому суто економічними мотивами, пов'язаними з її особистим добробутом,

тобто, є егоїстичною. Іншими словами, суб'єкт прийняття рішень є винахідливою, оцінюючою, максимізуючою людиною [2, 53], яка поводить себе раціонально. Тобто, йдеться про формулювання та вибір найкращої альтернативи, прийняття найкращого рішення з метою максимізації прибутку. Така ситуація означає, що «економічна людина» має інформацію про всі альтернативи та може прорахувати наслідки реалізації кожної із них.

Натомість принцип обмеженої раціональності, ідею якого запропоновано на протиположному підході, передбачає, що у процесі прийняття рішень його суб'єкти внаслідок наявності обмежених інформаційних та інтелектуальних ресурсів обирають прийнятні, а не оптимальні рішення. Раціональність при цьому – у прагненні заощаджувати як матеріальні, так і інтелектуальні витрати. Вказаний принцип сформульовано на протиположному принципу необмеженої (або всеохопної) раціональності, властивому для неокласичної теорії, яка інтерпретує раціональність як максимізацію корисності (йдеться про раціональність як дій, так і очікувань).

Одним із авторів моделі обмеженої раціональності є американський учений Г. Саймон. Найвідоміші його праці: «Адміністративна поведінка: дослідження процесу прийняття рішень у організаціях, які виконують адміністративні функції» (1947), «Моделі людини» (1957), «Організації» (1958), написана у співавторстві із Д. Марчем, «Нова наука про прийняття управлінських рішень» (1960), «Моделі відкриття та інші теми у наукових методах» (1977), «Моделі мислення» (1979), «Моделі обмеженої раціональності» (1982, 1997), «Розум у людській діяльності» (1983), «Моделі людини: соціальне та раціональне» (1987) та ін.

У розвиток теорії обмеженої раціональності суттєвий внесок зробили також К. Ерроу, Д. Норт, інші вчені. У контексті розгляду питання ресурсних обмежень, К. Ерроу писав, що неповнота даних стосовно набору альтернатив та наслідків їх вибору є невід'ємною рисою процесу прийняття рішень у всіх сферах [8, 59]. Д. Норт розглянув так звану складність довколишнього світу, коли невизначеності під час прийняття рішень виникають унаслідок обмеженої інформації про поведінку інших індивідів у процесі взаємодії з ними [4, 43–44].

Загалом, вплив ідей Г. Саймона на розвиток теорії прийняття політичних рішень є доволі суттєвим. Як один із авторів цієї теорії, він писав, що прийняття рішень визначає механізм поведінки (насамперед політичної) у суспільстві та характер організаційної структури цього

суспільства. Прийняття рішення (або вибір) Г. Саймон пояснював як процес, за допомогою якого у кожен момент часу обирається для виконання лише одна із багатьох доступних альтернатив [5, 80]. Основним агентом прийняття рішень учений вважав державну організацію як ієрархічний інститут, до складу якого входять індивіди та групи індивідів, які мають спільні цілі. Г. Саймон одним із перших приділив увагу психологічним чинникам процесу прийняття політичних рішень, врахуванню прагнень, амбіцій, мотивацій та емоцій учасників, наявності пізнавальних здібностей учасників цього процесу. Вчений вважав за необхідне використовувати когнітивний підхід до пояснення процесу прийняття управлінських рішень, наголошував на ролі знань, а також використовував ідею системної обробки, пов'язаної із розвитком інформаційних технологій. Цілеспрямована поведінка людини значною мірою відображає структуру зовнішнього середовища, у якому її реалізовано, і для того, щоб передбачити цю поведінку, потрібне лише приблизне знання системи переробки інформації людиною [6, 46].

Вказуючи на межі раціональності (неповноту знань, складність прогнозування, межі можливості поведінки [5, 96]), Г. Саймон писав, що об'єктивна раціональність передбачає об'єднання суб'єктом усіх своїх дій у інтегровану модель шляхом а) панорамного огляду альтернатив діяльності, б) аналізу всього комплексу наслідків, спричинених кожним із варіантів вибору, в) застосування системи цінностей як критерію, який дає змогу вибрати альтернативу із усієї їхньої сукупності [5, 96]. Втім, реальна поведінка має елементи, не представлені у цій схемі. Раціональність при цьому означає повне знання та вміння передбачити наслідки кожного із варіантів вибору. Але знання наслідків є фрагментарним. І прийняття раціонального рішення є можливим тільки, якщо ситуація є відомою, цілі чітко сформульовано та реакція середовища є передбачуваною.

Критикуючи модель «всеохопної раціональності» та відповідну модель «економічної людини», Г. Саймон запропонував модель «обмеженої раціональності», у якій враховано неповноту ресурсів, доступних у процесі прийняття рішення, та наголошується на доцільності вибору прийнятної, а не найкращої альтернативи рішення. Раціональність він розглядав як вибір бажаних альтернатив поведінки, які впливають із певної системи цінностей, за допомогою якої можливо оцінити наслідки вчинків. Пропонуючи модель обмеженої раціональності, він вказував на необхідність виявлення та структурування питань, які потребують розв'язання, збору та обробки

відповідної інформації, вибору альтернатив та аналізу їх наслідків. Завдання прийняття рішень складається з трьох етапів: 1) визначення переліку всіх альтернативних стратегій; 2) визначення всіх наслідків, до яких може призвести застосування кожної із розглянутих стратегій; 3) порівняльне оцінювання згаданих сукупностей наслідків [5, 80]. У ширшому контексті як етапи прийняття рішень він виокремлював: 1) пошук причин необхідності прийняття рішення; 2) формулювання, розвиток та аналіз можливих напрямів діяльності, пошук альтернатив, шляхів вироблення рішення, аналіз їх наслідків із урахуванням чинників, які зумовлюють вибір; 3) вибір варіанта рішення [9, 420]. При цьому процес прийняття рішень не обмежується вибором альтернативи, – важливим є етап реалізації рішення.

Отже, рішення являють собою не просто обробку та вироблення інформації, а сукупність дій, спрямованих на формування набору варіантів рішення із їх подальшим відбором відповідно до попередньо визначених цілей та критеріїв ефективності. При цьому Г. Саймон виокремлював добре структуровані та недостатньо структуровані питання, які потребують розв'язання. Питання другого типу насамперед потребують спрощення шляхом виокремлення у їхніх межах простіших завдань, щодо яких може бути запропоновано проекти рішень.

Окрім того, розглядаючи процес прийняття рішень, учений виокремлював запрограмовані (для прийняття яких є певні правила, наприклад, у повторюваних ситуаціях) та незапрограмовані (які потребують розробки нових методик, враховуючи особливості ситуації) рішення. При цьому другий тип рішень спричиняє високий рівень видатків, тому, на думку Г. Саймона, бажаним є програмування максимальної кількості рішень. Саме інформаційні технології дають змогу програмувати складні рішення. Впровадження комп'ютерних технологій, як він стверджував, змінило способи вироблення рішень, оскільки дало змогу враховувати ширший вибір взаємопов'язаних наслідків. Водночас оцінка умов під час прийняття рішення залежить від джерел інформації та можливостей суб'єкта робити обрахунки [7, 27].

Г. Саймон у своїй концепції вказував на обмеження мисленневих можливостей людини при розв'язанні складних питань, обмеження наявної інформації, на інші чинники, які перешкоджають виробленню оптимальних рішень. У цьому контексті він стверджував, що всі рішення є результатом компромісу. При цьому альтернатива, вибір якої становить політичне рішення, не гарантує повного чи досконалого до-

сягнення цілей, а є найкращим з можливих рішень за певних умов. Ситуація та середовище обмежують кількість доступних альтернатив та встановлюють максимально можливий рівень реалізації мети [5, 5].

Важливу роль у розвитку подальших досліджень відіграла запропонована вченим модель «адміністративної людини». Управлінські рішення, на думку Г. Саймона, приймають із використанням спрощених уявлень про ситуацію, яке він пояснював, як вказано вище, можливість розгляду лише обмеженої кількості варіантів рішення; обмеженістю інтелектуальних, інформаційних та інших можливостей оцінки наслідків можливих альтернатив; складністю цілей, сформульованих у процесі прийняття рішення, для яких складно вказати вимірювані показники.

Г. Саймон стверджував, що існує відмінність між рішеннями, реалізація яких відбувається у короткостроковій та довгостроковій перспективі, і якщо одне із них є оптимальним, то інше тягне за собою великі видатки. При цьому потрібно враховувати не лише матеріальну, а й нематеріальну (психологічну, соціальну) корисність від прийняття рішення (і оскільки таку корисність складно виміряти кількісно, критерії вибору варіанта рішення є нечіткими). Окрім того, суб'єкт прийняття рішення не обов'язково прагне максимізації прибутку, що спричиняє ухвалення прийнятного, а не оптимального рішення. Вчений акцентував увагу, що цілі учасників процесу прийняття певного рішення можуть бути різними, та підкреслював необхідність врахування особливостей середовища, у якому відбувається прийняття рішень. В цілому, твердження про ухвалення прийнятного (щодо цілей та пріоритетів) суб'єкта, а не найкращого рішення є ключовим при формулюванні Г. Саймоном моделі «адміністративної людини». Процес вибору альтернативи, як вважав учений, відбувається із використанням «рівнів намірів» (або «рівнів прагнень»), які визначено при формулюванні цілей та для яких встановлено певні показники оцінки альтернатив.

Наголошуючи, що раціональний вибір із наявних альтернатив спирається на теорію корисності [6, 78], вчений писав, що у реальності потрібно доповнювати цю теорію методами, які шляхом здійснення розрахунків дають змогу шукати оптимальну альтернативу серед наявних, тобто – ефективні обчислювальні методи [6, 78–79]. Окрім питання оптимізації, йдеться про пошук прийнятних дій у методах прийняття рішень (наприклад, іноді для пошуку найкращої альтернативи потрібно розглянути всі можливі варіанти рішення) [6, 80–81].

Загалом, питання оптимальних та прийнятних альтернатив розглянуто у праці Г. Саймона «Науки про штучне». Увагу приділено логіці пошуку альтернатив, засобам та цілям, конструюванню як розподілу ресурсів (ідеться про мінімізацію витратків та важливість методів для здійснення аналізу «витрати – ефективність»), теорії оцінки (теорії корисності, теорії статистичних рішень), обчислювальним методам (алгоритмам вибору оптимальних альтернатив типу алгоритмів лінійного програмування, теорії динамічного програмування та алгоритмам вибору прийнятних альтернатив), діяльності ієрархічних систем (до яких належить і соціальна система).

Цікавим для нашої теми є розгляд оцінки ефективності управління. У праці «Менеджмент в організаціях» (у якій досліджено питання адміністративного управління, поведінки людини та організації, владних повноважень та комунікації у контексті взаємодії, централізації та міжгрупових відносин у великих організаціях, оцінки ефективності управління, механізмів формального та неформального контролю) переважну увагу приділено функціонуванню організацій. А вивчення цього питання може бути застосовано і для дослідження процесу прийняття політичних рішень.

Оцінка управлінських програм спирається на визначення того, 1) які цілі, відповідно до яких здійснюють певний план, 2) наскільки ефективним є цей план [3, 249]. Для розгляду першого аспекту потрібно з'ясувати, на чій цінності спираються цілі, чий інтереси обстоюють суб'єкти прийняття рішень, яку довгострокову мету вони мають. Для розгляду другого аспекту потрібно є оцінка раціональності рішення (програми або плану, як писав Г. Саймон [3, 250]). Раціональною вчений називав програму, яка спирається на реальні (дійсні) дані, які сприяють досягненню поставленої мети. Він вказував, що у літературі з питань управління нечітко сформульовано критерії, за якими відбувається оцінка раціональності певних рішень або програм.

Про ефективність, на думку вченого, йдеться також тоді, коли відбувається оцінка певних цінностей. Г. Саймон використовує поняття «ефективності» для позначення економії (зменшення витрат) або як схвалення. Критерій раціональності, на його думку, є ширшим, ніж критерій ефективності. Він виокремлював наслідки програм, які 1) переслідують або, навпаки, уникають, тобто позитивні або негативні цінності, які порівнюють при оцінці результатів, 2) не важливі для суб'єкта, 3) альтернативні наслідки, від

яких при реалізації програми потрібно відмовитись (витатки вибору) [3, 252].

Ефективність учений розглядав як відношення чистих позитивних результатів (перевищення бажаних наслідків над небажаними) та допустимих витрат. Рішення є ефективним, якщо найкращого результату досягнуто за заданих часових витратків або якщо заданий результат отримано за найнижчих витратків вибору. При цьому важливим є акцент на тому, які та чий цінності є важливими для раціональності та ефективності рішень. Етапи оцінки ефективності, за Г. Саймоном, є такими: 1) формування системи цінностей або завдань (для процесу оцінки); 2) оцінка результатів (того, який рівень результатів досягнуто, як різні варіанти управлінських дій вплинуть на цей рівень); 3) оцінка ефективності (порівняння результатів за їх витратами) [3, 263–267].

Отже, внесок Г. Саймона у розвиток досліджень прийняття політичних рішень сприяє кращому розумінню чинників управлінської діяльності, критеріїв оцінки ефективності рішень, дає змогу вивчити особливості такого аспекту, як корисність під час прийняття політичного рішення.

При цьому саме формулювання принципу обмеженої раціональності є вагомим внеском у розробку теорії прийняття рішень. Водночас потрібно наголосити, що Г. Саймон приділив увагу питанню раціональності у доволі широкому контексті, досліджуючи його роль у соціальних науках (у теорії соціального обміну, теорії організації тощо). У відповідних дослідженнях, як вказано вище, насамперед важливим є застосування принципу раціональності при виборі альтернатив [7, 23], яке і є важливим у контексті теорії прийняття політичних рішень. У цілому, теорія раціональної поведінки, на думку Г. Саймона, має стосуватися не лише об'єктивних умов середовища процесу прийняття рішень, а й особливостей поведінки осіб, які діють раціонально. Тобто, потрібно враховувати не лише раціональність вибору, а й раціональність процедур прийняття рішень (або їх ефективність у межах когнітивних можливостей та обмежень).

Розробка моделі обмеженої раціональності (у межах динамічного, неоінституційного, інших підходів до розгляду прийняття рішень), на наше переконання, суттєво покращує якість дослідження процесу прийняття політичних рішень, сприяє його цілісності. Принцип обмеженої раціональності пояснює вибір оптимальної альтернативи рішення, є корисним для дослідження ресурсів, необхідних для процесу його ухвалення

та реалізації. І ідея максимізації корисності, наявна у багатьох підходах, у поєднанні з принципом обмеженої раціональності та врахуванням поведінкового чинника процесу прийняття полі-

тичних рішень, дає змогу доволі широко розглянути процеси аналітичної роботи, формування та вибору альтернативи рішення, та, відповідно, його реалізації.

1. Беккер Г. С. Экономический анализ и человеческое поведение / Г. С. Беккер // THESIS. – М. : ИДГУ-ВШЭ, 1993. – Вып. 1. – С. 24–40.
2. Бруннер К. Представление о человеке и концепция социума: два подхода к пониманию общества / К. Бруннер // THESIS. – М. : ИДГУ-ВШЭ, 1993. – Вып. 3. – С. 51–72.
3. Менеджмент в организациях : Сокр. пер. с англ. 15-го изд. / Г. Саймон, Д. Смитбург, В. Томпсон ; [общ. ред. и вступ. сл. А. М. Емельянова и В. В. Петрова]. – М. : Экономика, 1995. – 335 с.
4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / [пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера]. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 190 с.
5. Саймон Г. А. А поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують а функції / Г. А. Саймон ; [пер. з англ. вид]. – Вид. переробл. і допов. числен. заув. авт. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
6. Саймон Г. Науки об искусственном / Г. Саймон ; [пер. с англ. Э. Л. Напельбаума ; послесл. О. К. Тихомирова]. – М. : Мир, 1972. – 147 с.
7. Саймон Г. А. Рациональность как процесс и продукт мышления / Г. А. Саймон // THESIS. – М. : ИДГУ-ВШЭ, 1993. – Вып. 3. – С. 16–38.
8. Эрроу К. Дж. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов / К. Дж. Эрроу // THESIS. – М. : ИДГУ-ВШЭ, 1993. – Вып. 2. – С. 53–68.
9. Augier M. Models of Herbert A. Simon / M. Augier // Perspectives on Science. – Cambridge : The MIT Press, 2000. – Winter, Vol. 8. – Issue 4. – P. 407–443.

M. Chabanna

THE ROLE OF H. A. SIMON'S IDEAS IN ESTABLISHING THE POLITICAL DECISION MAKING THEORY

The article examines the effect of H. A. Simon's "bounded rationality" model on the political decision making theory.

Keywords: *political decision, political decision making theory, "bounded rationality" model, management evaluation.*

УДК 001.891.3+303.01+321

Рибій О. В.

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА МОДЕЛІ ПРОЦЕСІВ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ЗМІНИ

У статті розглянуто підходи до вивчення проблеми інституціональної зміни, яка залишається одним із найменш розроблених аспектів інституціональних теорій. Аналіз моделей інституціональної зміни та низки методологічних принципів, що використовуються різними неоінституційними підходами до вивчення інституціональної динаміки, дав змогу виявити оптимальні критерії та параметри, які варто враховувати під час аналізу трансформацій політичних інститутів.

Ключові слова: *політичний інститут, інституціональні теорії, інституціональний розвиток, моделі інституціональної зміни.*

Питання інституціональних трансформацій відіграє важливу роль у наукових розвідках щодо інститутів, адже виявлення суті та механізму інституціональних змін прокладає шлях, зокрема, для подальших ефективних досліджень у сфері державного будівництва. Попри це, інституціональні теорії демонструють недооцінку проблеми інституціонального розвитку, яка, окрім того, постає щоразу в суперечливих аспектах [1; 4].

Однією з перешкод для побудови чіткої та послідовної теорії інституціональних трансформацій є брак відповідної мікромоделі політичної дії, що описує механізм, за допомогою якого різноманітні обмеження впливають на раціональну і творчу активність політичних акторів [2, 6]. Як наслідок, виникає проблема функціонального трактування інституціональних змін, коли потреба в інститутах обґрунтована повною мірою,